

Afyon Gedik Ahmet Paşa Cami Taçkapısı

Yrd. Doç. Dr. Murat Karademir
Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü
karademir22@hotmail.com

Öz

Anıtsal dikdörtgen prizma kitleleriyle Türk-İslam sanatında kütle biçimlenişinin belirgin öğelerinden birisi olan taçkapılar, farklı tasarımlarıyla yapıların egemen öğesi haline gelmiştir. Dini mimaride Cennet kapısı olarak görülen taçkapılar, İslam mimarlığında uygulanan kapı düzenlemesi geleneğine bağlı bir şekilde gelişme göstermiştir. Özellikle mukarnas öğeleriyle biçimlenen niş örtülü taçkapı tasarımı Osmanlı dönemi yapılarında tutarlı bir gelişme göstermiştir. Osmanlı dönemi cami tasarımında en gösterişli ve anıtsal taçkapı örneklerini sultanların veya hanım sultanların inşa ettikleri camilerde görmek mümkündür. Bunun yanısıra önemli devlet adamları tarafından yaptırılan camilerde de bazen oldukça anıtsal taçkapı tasarımlarını görmek mümkündür. Bu yapılardan bir tanesi de Afyon Gedik Ahmet Paşa Cami Taçkapısıdır.

Anahtar Kelimeler: Afyon, cami, Gedik Ahmet Paşa, taçkapı.

Afyon Gedik Ahmet Pasha Mosque Portal

Abstract

With their monumental rectangular prism bulks, the portals are one of the prominent elements of bulk formation of Turkish-Islamic art and they have become the dominant element of the structures with their different designs. The portals, which are considered as gate of paradise in religious architecture, have developed depending on gate arrangement tradition in religious architecture. The niche-covered portal design, especially shaped by muqarnas items, showed a consistent development during the Ottoman period. In the mosque design of the Ottoman period, it is possible to see the most flamboyant and monumental samples of the portals in the mosques built by the sultans or sultanas. Besides, it is also possible to see quite monumental portals in the mosques built by important statesmen. One of these structures is Afyon Gedik Ahmet Paşa Mosque Portal.

Keywords: Afyon, mosque, Gedik Ahmet Pasha, portal.

GİRİŞ

Fatih Sultan Mehmet döneminin asker-devlet adamı olarak bilinen Gedik Ahmet Paşa, gerek deniz ve gerekse karadaki başarılarıyla tanınan ünlü bir sadrazamdır. Kendisine bağlı bulunan ordusunun kışladığı ve barındığı Afyon'a bir gönül borcu olarak yaptırdığı külliyesi, dönemin en büyük inşaat organizasyonlarından birisidir. Özellikle külliye içinde yer alan tabhaneli cami, planı açısından tabhane odalarını cami mekanı ile ilgili olmayan ve dışarıya açılan eyvanlara bağlayan ilginç bir tasarım anlayışı sergilemektedir (Kuban 2007: 193). Bu tasarım anlayışı içinde dikkat çeken unsurlardan birisi de kuzey cephenin ortasında mihrap ile aynı aks üzerinde yer alan taçkapıdır.

Osmanlı öncesi Türk mimarlığında cephe biçimlenişinin en belirgin ögesi konumundaki taçkapılar, anıtsal dikdörtgen kitleleriyle İslam sanatında uygulanan kapı düzenlemesinin geleneğini sürdürmüşlerdir (Ödekan 1988: 521). Bu gelenek Osmanlı dönemi camilerinde devam etmekle birlikte kuzey cephede kapalı ibadet mekanına girmeden önce son cemaat yeri ve revak gibi mekanların yapı programına dahil edilmesiyle birlikte yapının genel karakterinde meydana gelen değişiklik taçkapı tasarımını da etkilemiştir (Ödekan 1988: 521). Buna karşın geleneğin izleri devam ettirilmiştir¹. Bu bağlamda Osmanlı Dönemi erken örneklerinden itibaren taçkapı, cephenin birincil ögesi olmaktan çıkmış olsa da Ortaçağ taçkapısının geleneğini yaşatmaya devam etmektedir.

Sanatsal üretim açısından yoğun olan Fatih Sultan Mehmet Döneminde taçkapı tasarımının belirli bir etkinliğe ulaştığı Gedik Ahmet Paşa Cami taçkapısında kendini ispatlamaktadır. Taçkapıda uygulanan tasarım anlayışı özellikle 16. yüzyıl yapılarında sevilerek kullanılmıştır (Karademir 2016: 299-314).

Bu makalede bir sadrazamın taşra olarak yer alan bir bölgede inşa ettirdiği eseri üzerinde yer alan taçkapının mimari özellikleri ile ulaştığı yetkinlik üzerinde durulacaktır.

1. GEDİK AHMET PAŞA

Osmanlı Devleti'nde yükselme döneminin önemli devlet adamlarından olan Gedik Ahmet Paşa, II. Mehmet (1451-1481) ve II. Bayezid (1481-1512) dönemlerinde etkin görevlerde yer almış ve elde ettiği başarılarla adından söz ettirmiştir (Yinanç 1978: 193). Ünlenmiş olduğu "Gedik" lakabı Aşıkpaşazade'ye göre kale açmak, kale tamir ve inşa etmek hünerine dayandırılmaktadır (Aşıkpaşazade 2006: 201). Ayrıca Gedik ocağından yetişmiş olduğu içinde bu lakabı aldığı söylenebilir (Yinanç 1978: 198).

Aslen Sırbistanlı olduğu ve II. Murat döneminde iç oğlanı olarak sarayı girdiği bilinmektedir. II. Mehmet Döneminde askeri bir rütbeye sahip olan ve Rum Beylerbeyliği yapan Gedik Ahmet Paşa, 1462'den sonra İshak Paşa'nın yerine Anadolu Beylerbeyliğine getirilmiştir (Kiel 1996: 544).

İlk büyük askeri başarısını 1461'de Koyulhisar'ı fethederek elde eden Ahmet Paşa, 1471'de Alaiye'yi, ertesi yıl ise İçel ve Silifke bölgesini ele geçirmiştir. 1473 yılında Otlukbeli Meydan Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin zaferiyle sonuçlanmasında önemli rol oynayan Ahmet Paşa 1474'te idam edilen Mahmud Paşa'nın yerine Veziriazam olmuştur (Kiel 1996: 544). Fatih Sultan Mehmet'in son yıllarında Şehzade Bayezid ve Cem Sultan arasında baş gösteren gizli taht mücadelelerinde taraf olmaması buna karşın gizli bir Cem taraftarı

¹ Osmanlı öncesi Türk-İslam Dönemi taçkapıları için bk. Ödekan, A., (1977). *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Mukarnaslı Portal Örtüleri*, İstanbul; Ünal, R. H. (1982). *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Taçkapılar*, İzmir.

olduğuna dair rivayetlerin ortaya atılması gibi gerekçeler gösterilerek 1482 yılında II. Bayezid tarafından Edirne’de öldürülmüştür (Uzunçarşılı 2011: 178).

Gedik Ahmet Paşa’nın Afyon’daki bu külliyesinden başka Lâdik’te bir mescit ile köprü, Kütahya’da bir mektep, Siroz’da büyük bir camisi bulunmaktadır (Topbaş 1985:181).

2. GEDİK AHMET PAŞA CAMİ

Osmanlı mimarisinde gelişme dönemi külliyesi içinde gösterilen Afyon Gedik Ahmet Paşa Külliyesi (Cantay 2002: 44), tasarım anlayışı, anıtsal boyutları ve süsleme özellikleriyle 15. yüzyıl Osmanlı sanatının Afyon kent merkezinde yükselen nadide örneklerinden birisi olarak değerlendirilebilmektedir.

Külliye; camii, hamam, medrese ve sıbyan mektebi’nden oluşmaktadır. Külliyenin kesin inşa tarihi bilinmemesine karşın Vakfiyesinin 1475 tarihli olduğu göz önüne alınırsa (Topbaş 1985: 180) bu tarihten kısa bir süre önce yaptırılmış olabileceği düşünülebilir². Külliyenin mimarı Ayaz Ağa’dır (Karazeybek-Polat vd. 2005: 12).

Halk arasında İmaret Camii adıyla da anılan Gedik Ahmet Paşa Camisi, güneybatısındaki medreseye göre biraz daha çukurda yer almakta ve yapılar topluluğunun merkezini oluşturmaktadır. Yaklaşık olarak 29 x 35 m. ölçülerinde olan yapı, eş büyüklükteki iki kubbeli harim mekânı ile doğu-batı bölümlerinde yer alan üçer tabhane mekânlarından oluşan ters “T” planlı bir harim ile beş kubbeli bir son cemaat yerinden meydana gelmektedir. Tabhane mekanları bir eyvan aracılığı ile dışa açılmaktadır. 5.30 x 5.30 m. boyutlarındaki tabhane birimleri kubbeli olarak tasarlanmış, kubbelere geçiş prizmatik üçgenler kuşağı ile sağlanmıştır (Tanman 1996: 544). Kuzey cephedeki revak beş bölümden oluşmaktadır. Altı sütun tarafından taşınan bu bölüm sivri kemerlerle birbirlerine bağlanmaktadır. Daire tabanlı kaidelere oturan mermer sütunların alt ve üst kısımlarında pirinç bilezikler bulunmaktadır. Sütun başlıkları mukarnaslı olup aynı zamanda sarkıtlarla da zenginleştirilmiştir. Revak kubbelerinden taçkapının da bulunduğu ortadaki kubbe, diğerlerinden daha yüksek tutulmak suretiyle taçkapı vurgulanmıştır. Camide çok sayıda pencere olması harime ferah bir mekan algısı getirmektedir. Alt kat pencereleri dikdörtgen, üst kat pencereleri ise sivri kemerlidir. Planı açısından Osmanlı mimarisinde başka eşi olmayan bu tabhaneli cami, Bursa yapılarının iki kubbeli iç mekan düzenini yineleyen, fakat tabhane odalarını cami mekânı ile ilgisi olmayan ve dışarıya açılan eyvanlarla bağlayan ilginç bir tasarım sergilemektedir (Kuban 2007: 193).

Cami, düzgün kesme taş malzemedен inşa edilmiştir. 1940 yılındaki onarımında ise tamamen yenilenmiş olan duvarlarda bölgenin sarımsak köfeki taşı kullanılmıştır (Tanman 1996: 545). Mihrap ve minber ise beyaz ve gri Afyon mermerinden inşa edilmiştir. Almaşık mermer sıraları ile örülmüş mihrapta iç içe iki dikdörtgen çerçeve tarafından kuşatılan yarım sekizgen planlı mihrap nişi mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir. Köşelerde ise kum saatleri dikkat çekmektedir. Mihraba göre daha yalın bir tasarıma sahip olan minber, sivri kemerli bir geçiş kapısına sahip olup kapıyı yanlarda kuşatan sövelerin dış köşeleri pahlanmış, mihrapta olduğu gibi kum saatleriyle kuşatılmıştır. Kapının üzerinde bulunan dikdörtgen bir mermer levha içinde kabartma olarak sülüs hatla yazılmış *Kelime-i Tevhid* bulunmaktadır (Ayverdi 1989: 10). Üst yapıyı teşkil eden kubbelere tuğla ile örülerek içerden sıva, dışardan kurşunla kaplanmıştır (Tanman 1996: 545).

² Külliyenin tamamlanış tarihi olarak bazı kaynaklar 1472 senesini göstermektedirler. bk. Çantay, G. (2002). *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, Ankara, s. 44; Bulduk, Ü. (2013). *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı*, Ankara, s. 245.

Caminin kuzeydoğu köşesindeki kare tabanlı, kesme taş malzemeden yivli olarak yapılan tek şerefeli minare, yivler arasına yerleştirilmiş lacivert çinileri ile yapının en dikkat çekici mimari unsurlarındandır (Yüksel 1976: 78).

Caminin harimindeki hat örnekleri ile kalem işi süslemeleri oldukça dikkat çekicidir. Kalem işi süslemelerin bir kısmı orijinal olup inşa edildiği devirden günümüze ulaşabilmiş, bir kısmı ise 1940 onarımında yenilenmiştir (Tanman 1996: 546). Hat örneklerinin ise sonraki dönemlerde yapılan tamiratlar esnasında gerçekleşmiş olabileceği belirtilmektedir (Subaşı 2003: 430-432).

Gedik Ahmet Paşa, Vakfiyesinde camiye bir zarar gelmesi durumunda vakıftan elde edilen gelirle tekrar yapılmasını herhangi bir sebepten ötürü yapılamaması durumunda ise gelirin fakirlere dağıtılmasını şart koşmuştur (Karazeybek-Polat vd. 2005: 13).

İnşa edildiği dönemden itibaren günümüze gelene kadar tarihe tanıklık etmiş olan cami, gerek depremlerden ve gerekse yangın, doğal afetlerden ötürü pek çok kez onarım geçirmiştir³.

3. TAÇKAPI

Afyon kent merkezinde, Kurtuluş Caddesi üzerinde yer alan Gedik Ahmet Paşa Camisi, anıtsal taçkapi tasarımı ile dikkat çekmektedir. Kuzey cephenin ortasında yer alan taçkapi beş kubbe ile örtülü son cemaat yerinin merkezinde, harim kuzey duvarı ortasındadır.

Mihrap ile aynı eksen üzerinde bulunan taçkapının iki yanında simetrik mihrabiyeler ve dikdörtgen formlu pencereler yer almaktadır. Taçkapi cepheden 30 cm. dışa taşkındır.

Taçkapıda inşa malzemesi olarak Afyon çevresinde çıkan mermer ocaklarından getirilen beyaz ve gri renkli mermer kullanılmıştır (Kuban 2007: 193). Bağlayıcı malzeme ise kireç harcıdır.

Taçkapi, malzeme ve tasarım özellikleriyle özgünlüğünü koruyabilmiştir. Bununla birlikte mukarnaslı kavsarada tasarlanmış olan sarkıtlardan bir tanesi (doğu) günümüze gelebilmiştir. Diğer sarkıtta ise taç yapraklı çiçeklerin yaprakları kısmen kırılmıştır. Çerçeve de ufak çaplı çatlaklar izlenmektedir. Taçkapının merkezini kavsara oluşturmaktadır.

Başlangıcından itibaren 295 cm. yüksekliğindeki kavsara dokuz sıra mukarnas dolguludur. Mukarnas tasarımında geometrik kurgu; tepe noktasında sekiz köşeli yıldız kullanıldığı dört dilim üzerinde yıldız-çokgen almaşıklığından meydana gelir. Mukarnas dizilerinde badem, üçgen ve yırtmaç biçimlerinden oluşan niş ve konsollar ile süs ögesi olarak kullanılmış sarkıtlar yer almaktadır. Aşağıdan yukarıya doğru düzenli bir şekilde daralarak yükselen yatay mukarnas dizileri en üstte bir tepe nişi ile sonlanmaktadır. Mukarnas sıralarının düzenlenişi şu şekildedir:

Birinci sıra: Yarım yıldız planlı konsollardan meydana gelir. Merkezde yan yana iki, köşelerde birer adet olmak üzere toplam dört adet konsol bulunmaktadır. Ayrıca köşegenler üzerinde de çeyrek planlı yıldız konsollar yer almaktadır. Konsolların alt uçları aşağıya doğru uzatılmıştır. Konsol araları boş bırakılmıştır.

İkinci sıra: Alt sıra konsolları üzerinde bulunan iki yüzlü bademlerin oluşturduğu konsol çıkımlarından meydana gelmektedir. Badem grupları kendi aralarında kanat formlarıyla ayrılmaktadır. Konsol araları boş bırakılmıştır.

³ Cami ile ilgili onarımlar için bk. M. Karazeybek vd., *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, Cilt:1, Ankara, 2005, s. 13-16; Gönçer, S. "Üç Mimari Abidemiz", *Taşınar*, Sayı:47, Afyon, 1936, s. 217.

Üçüncü sıra: Tek, çift ve beşli üçgenlerden meydana gelen nişlerden oluşmaktadır. Köşegenler üzerindeki beşli üçgenlerin oluşturduğu nişlerin tepe noktasında sarkıt bulunmaktadır. Batıdaki sarkıt günümüze gelememiştir. Doğudaki sarkıtın aşağıya bakan yüzünde sekiz çenekli çiçek motifleri işlenmiştir. Sarkıtta gövdede tek yüzlü badem formları dikkat çekmektedir. Gövdeden stilize çiçek motifine geçişte aşağıya doğru yönelen zikzak motifleriyle dilimlendirilerek ortada yine zikzak motifli küçük bir küple boğumlandırılmıştır.

Dördüncü sıra: Yan yana dizilen tek üçgen nişlerden meydana gelmektedir. Üçgenler arasında kanat ve yırtmaç formları görülür.

Beşinci sıra: Yan yana dizilen tek üçgen nişlerden meydana gelmektedir. İki badem arasında bir üçgenden oluşturulmuş nişlerin arasında kanat formları yer alır. Köşelerde tek badem formları bulunur.

Altıncı sıra: Tek üçgen nişlerden meydana gelmektedir. Köşelerde tek badem formları bulunur.

Yedinci sıra: Birbirlerinden yırtmaçlarla ayrılan tek üçgenlerden meydana gelmektedir.

Sekizinci sıra: Birbirlerinden yırtmaçlarla ayrılan tek üçgenlerden meydana gelmektedir. Köşelerde tek badem formları bulunur.

Dokuzuncu sıra: Mukarnas dolgu sekiz köşeli yıldız planlı tepe nişi ile sonlanmaktadır. Kavsara ağız dik köşeli sekiz kademedden oluşmakta olup köşelik silmesiyle kuşatılmıştır.

Taçkapı ana niş yan kanatları üzerinde karşılıklı birer adet nişlere yer verilmiştir. Yan nişler geometrik biçim bakımından sekizgenin bölünmesiyle elde edilmiştir. Nişin orta kenarı ana niş cephesine paraleldir. Bu şema, bir sekizgenin karşılıklı iki kenarı ortasından geçen bir doğru ile iki eşit parçaya bölünmesiyle elde edilmiştir.

Yan nişleri örten kavsara mukarnaslıdır. Kavsara köşeliği ise düz geçilmiştir. Mukarnaslar altı sıra halinde dizilmiş olup aşağıdan yukarıya doğru daralmaktadır. Mukarnasta badem, üçgen, kanat ve yırtmaç biçimlerinden oluşan niş ve konsollar ile süs ögesi olarak kullanılmış püskül ve gülbezek motifleri yer almaktadır. Mukarnas sıralarının dizilişi şu şekildedir:

Birinci sıra: Köşegenlerin merkezinde yer alan yarım yıldız planlı konsollar ile konsolların aralarına yerleştirilmiş yüzeysel nişlerden oluşmaktadır. Konsolların alt uçları aşağıya doğru uzatılmıştır. Konsol araları yüzeysel niş oluşturmaktadır. Bu nişlerin yüzeyleri gülbezeklerle kuşatılmıştır. Gülbezekler farklı üsluplarla uygulanmışlardır.

İkinci sıra: Tekli gruplar halinde düzenlenmiş üçgenlerden oluşmaktadır. Köşegenlerin merkezindeki üçgenler öne doğru taşma yapmakta ve alt sıra yıldız konsollara bağlanmaktadır. Üçgen aralarında yırtmaçlar izlenir. Kavsara ağızında tek yüzlü bademler görülür.

Üçüncü sıra: İkili üçgen formlarından meydana gelmektedir. Üçgen aralarında yırtmaçlar bulunmaktadır. Üçgenlerin tepe noktalarında beş kollu yıldız planlı püsküller bulunur.

Dördüncü sıra: Tek üçgenler ile üçgenlerin köşelerine gelecek şekilde dizilmiş badem formlarından oluşur. Üçgen aralarında yırtmaçlar izlenir.

Beşinci sıra: Tek üçgen formlarından meydana gelmektedir. Üçgen aralarında yırtmaçlar izlenir.

Altıncı sıra: Mukarnas dolgu sekiz köşeli tepe nişi ile nihayetlenmektedir.

Yan nişlerin dış kenarlarına yerleştirilmiş olan köşe sütunceleri silindirik kesitli olup dikine sarmal yivlerle hareketlendirilmiştir. Sütuncelerin kaide ve başlık ile temas eden yüzlerinde geçiş ögesi olarak zikzaklar kullanılmıştır. Kaide ve başlıklar mukarnaslı bölüm ve kum saati şekilli bölüm olmak üzere iki kademe olarak tasarlanmıştır. İlk kademeyi oluşturan mukarnaslar iki sıra halinde düzenlenmiş mukarnas dişlerinden ibarettir. Burada ilk sırayı yırtmaçlarla geçilen tek üçgenler oluştururken ikinci sırayı tekli ve ikili bademler oluşturmaktadır. İkinci kademeyi oluşturan kum saatleri damla motifleriyle dilimlendirilerek merkezde zikzak motifli birer küre ile boğumlandırılmıştır. Sütunce başlıklarında gerek kum saati ve gerekse mukarnas dişlerinin bulunduğu yüzeyler tamamen rumilerle kuşatılmışken kaidelerde birer çiçek motifi işlenerek başlığa göre daha sade bir yüzey tercih edilmiştir.

Taçkapı çerçevesini şekillendirerek yüzeyde sadeliği gideren silmeler aynı zamanda taçkapı yüzeyindeki süsleme programının da bir parçasını oluşturmaktadır. Taçkapıda iki ayrı silme grubu varmış gibi görünse de bu iki kuşak alt tarafta birleşmektedir. Silmeler taçkapının dikdörtgen çevresini ters "U" biçiminde kuşatmaktadır.

Çerçeveyi kuşatan silmeler üst kenarlardan alta doğru 90° lik bir açıyla yönelmektedir. Bu şekilde ana nişe doğru devam eden silmeler zeminden 51 cm. yukarıda olup zemine paralel bir hat boyunca devam etmekte ve tekrar yukarıya doğru yönelmektedir. Çerçeve sadece düz silmeler ile yarım oluk ve kaval silmeler görülmektedir.

Taçkapıda giriş açıklığı basık kemer olmak üzere söve ve konsoldan oluşmaktadır. Giriş açıklığı kemeri gri ve kırmızı renkli olmak üzere iki renkli malzemeden inşa edilmiştir. Basık kemerdeki geçme türü farklı şekillerdeki iç bükey ve dış bükey kavisli silmelerle oluşturulmuş birbirini tekrar eden zıvanalı geçmedir. Giriş açıklığının üzerinde yüzeyleri boş bırakılmış üçgen biçimli köşelik yer almaktadır. Giriş açıklığının iki yanında yer alan söveler yekpare, tek parça mermerden yapılmıştır. Sövelerin giriş açıklığına bakan yüzlerinin üst kısımlarında dekoratif amaçlı konsollara yer verilmiştir.

İnşa kitabesi bulunmayan taçkapıda giriş açıklığı kemerinin üzerinde 12 satır şeklinde düzenlenmiş bir tamir kitabesi bulunmaktadır. 18. yüzyılın sonlarında meydana geldiği belirtilen (1794 yılı) bir depremde caminin önemli ölçüde hasar gördüğü bilinmektedir⁴. Bu depremden sonra Ahmet Efendi tarafından yapılan tamiratın niteliği büyük olduğundan tamiratla ilgili bir kitabe düzenlenmiştir. H 1210/M 1795 yılına ait olan kitabe günümüzde sağlam olarak taçkapıda durmaktadır (Gönçer 1971: 25). Mermer üzerine sülüs yazı ile yazılmış olan kitabenin okunuşu şu şekildedir:

*Te'âlallah ne zîbâ câmi-i ra'nâ-yı gam-fersâ
Kerâmetle Gedik Paşa-yı merhûm eylemiş ihyâ
Mürûr-ı dehr ile vehn irmişidi çâr erkâna
Olup bir şeyh-i fânî rütbesinde tâlib-i Mevlâ
Tezelzül ârız oldu nâ-gehân bir gün vücûdına
Kazârâ zelzeleyle kubbeteyni indi ser-tâ-pâ*

*Kubâb-ı sa-ire başdan başa hep münkesir oldu
Anı ta'mûre lâzım oldu bir dânişver ü dânâ*

⁴ Taçkapı ile ilgili arşiv kayıtlarında yaptığımız çalışmalar sonucunda taçkapının onarımı ile ilgili sağlıklı bilgilere ulaşamadık. Elde ettiğimiz bilgilerde daha çok yapının belirli tarihlerde olan muhasebe defterleri tespit edilmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi TS. MA. d/9126- TS. MA. d/9100).

*Mu'în -i Sâhibü'l- hayrât Müftîzâde-i zî-şân
Olup kâ'im- makâmı eyledi ta'mîrine îmâ
İki mermer direkler söyledi târîhini Fevzî
Îmâret eyledi Ahmed Efendi ma'bed-i hakka*

1210

Taçkapıda dikkat çekici detaylardan birisi de taçkapının harime bakan iç yüzünde anıtsal taçkapı tasarımının devam ettirilmiş olmasıdır. Osmanlı dönemi taçkapılarında nadir görülen iki yönlü taçkapı uygulaması, Afyon Gedik Ahmet Paşa Cami taçkapısında karşımıza çıkmaktadır. Taçkapının harime bakan iç yüzünde yine mukarnaslı kavsara şeklinde düzenlenmiş ana niş ile çerçeveyi ve kavsara köşeliğini kuşatan kalem işi süslemeler bulunmaktadır.

Mukarnaslı kavsara, alçı malzemeden olup aşağıdan yukarıya doğru daralmaktadır. Başlangıcından itibaren 235 cm. yüksekliğindeki kavsara altı sıra mukarnas dolguludur. Mukarnas tasarımında geometrik kurgu; tepe noktasında sekiz köşeli yıldızın kullanıldığı dört dilim üzerinde yıldız-çokgen almaşıklığından meydana gelir. Mukarnas dizilerinde badem, üçgen, yırtmaç ve kanat biçimlerinden oluşan niş ve konsollar yer almaktadır. Aşağıdan yukarıya doğru düzenli bir şekilde daralarak yükselen yatay mukarnas dizileri en üstte bir tepe nişi ile sonlanmaktadır. Mukarnas sıralarının düzenlenişi şu şekildedir:

Birinci sıra: Yarım yıldız planlı konsollardan meydana gelir. Merkezde yan yana iki, köşelerde birer adet olmak üzere toplam dört adet konsol bulunmaktadır. Konsolların alt uçları aşağıya doğru uzatılmıştır. Konsol araları boş bırakılmıştır.

İkinci sıra: Alt sıra konsolları üzerindeki iki yüzlü bademlerin oluşturduğu konsol çıkmalarından meydana gelmektedir. Badem grupları kendi aralarında kanat formlarıyla ayrılmaktadır.

Üçüncü sıra: Tek ve çift üçgenlerden meydana getirdiği nişlerden oluşmaktadır. Üçgenler birbirlerinden kanat ve yırtmaçlarla ayrılmaktadır.

Dördüncü sıra: Yan yana dizilen tek üçgen nişlerden meydana gelmektedir. Üçgenler arasında kanat ve yırtmaç formları görülür.

Beşinci sıra: Tek üçgen nişlerden meydana gelmektedir.

Altıncı sıra: Mukarnas dolgu sekiz köşeli yıldız planlı tepe nişi ile sonlanmaktadır. Kavsara ağız dik köşeli sekiz kademedden oluşmaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Osmanlı mimarisinin Afyon'daki nadir yapılar topluluğu olan Gedik Ahmet Paşa Külliyesi, banisinin Afyon'a vefasını göstermek isteği sonucu inşa edilmiş kent merkezindeki büyük şantiye organizasyonlarından birisidir. Yapılar topluluğu içindeki en dikkat çekici eser ise şüphesiz ki camidir. Günümüzde ibadete açık olan cami, birçok deprem ve afetlere maruz kalmış ve bunun sonucunda da çeşitli tarihlerde onarılmıştır. Planı ve süsleme özellikleriyle dikkat çeken cami dönem örnekleri içinde yetkin bir üsluba sahip olan taçkapısıyla ayrı bir önem taşımaktadır.

Son cemaat yerinde simetri aksı üzerindeki revak açıklığı içinde yer alan taçkapı, Osmanlı mimarisinde en çok tercih edilen niş örtüleri içinde olan mukarnas öğeleriyle tasarlanmıştır. Mukarnas öğeleriyle biçimlenen niş örtülü taçkapı düzenlemesinin tutarlı gelişmesi ise Erken Osmanlı dönemi camilerinde izlenmektedir (Ödekan 1988: 521). Erken dönemden itibaren sevilerek kullanılan mukarnas kavsaralı taçkapılar, 15. yüzyıl

başlarından itibaren özellikle Selatin camilerinde, Bursa Ulu, Edirne Üç Şerefeli, Edirne II. Bayezid ve Edirne Eski camilerinde olduğu gibi anıtsal ölçülerde tasarlanmıştır. 15. yüzyıldan itibaren Sultanların dışında sadrazamların veya vezirlerin banisi olduğu yapılar incelendiğinde bu yapılardaki taçkapılarda yer yer mukarnas kavsaralı niş örtüleri görülürken anıtsal ölçülerde taçkapı tasarımını belirli yapılarda özellikle başkent İstanbul'daki örneklerde görmek mümkündür. Bu yapılar içinde Atik Ali Paşa Cami taçkapısı, Davud Paşa Cami taçkapısı ve Mahmud Paşa Cami taçkapıları anıtsallıkları ile ön plandadırlar. Buna karşın başkent dışında taşrada yer alan camilerde anıtsal taçkapı tasarımı örnekleri oldukça azdır. Bunların başında konumuzu oluşturan Afyon Gedik Ahmet Paşa Cami taçkapısı dönem örnekleri içinde ayrı bir yerdedir.

Gedik Ahmet Paşa Cami taçkapısı, 15. yüzyılın ikinci yarısında başkentten uzakta inşa edilen taçkapı tasarımları arasında özellikle anıtsallığı ve süsleme özellikleriyle Sultan cami taçkapıları arasında yer alabilecek ölçüde gösterişlidir. Yine silmeleri, taçkapı düzenlemesini oluşturan niş örtüsü, klasik olgunluğa erişen sarkıtları, çerçeve köşeliklerini büyük oranda kaplayan kum saatleriyle kaplı köşe sütünceleri ve bu köşe sütüncelerinin altlık ve başlıklarında yer alan bitkisel motifler ön planda yer almaktadır.

Dönem örnekleri içinde en dikkat çekici unsurlardan birisi de son cemaat yerlerinden dolayı taçkapılarda yan kanat çıkıntılarının azalması olmuştur. Bu durum ana niş derinliğinin azalmasına da neden olmuş böylece taçkapı nişini örten kavsaralar etkilenmiştir. Gedik Ahmet Paşa Cami taçkapısı da bu durumdan etkilenmiş, taçkapı ana nişinin harime doğru uzatılarak derinleştirilmesiyle çözülmeye çalışılmıştır. Taçkapılarda yan kanat çıkıntılarının azalması 15. yüzyıldan itibaren çeşitli örneklerde karşımıza çıkmaktadır (Çakmak 2001: 87). Bu uygulama sonucu taçkapıların harime bakan yüzlerinde de yan kanatlar ve ana niş oluşturulmuştur (Çakmak 2001: 87). Bu durum sadece anıtsal taçkapı tasarımının mevcut olduğu çok az sayıdaki yapıda karşımıza çıkmaktadır. En güzel örneklerinden birisi de Gedik Ahmet Paşa Cami'sinde görülmektedir. İki yönlü taçkapı uygulamasında harime bakan kısımda da mukarnas kavsaralı bir ana niş ile çerçeveyi kuşatan kalem işi süslemeler dikkat çekmektedir. İki yönlü taçkapı uygulamalarını Edirne'deki Eski Cami, Üç Şerefeli Cami ve Muradiye camileri ile İstanbul'daki Mahmud Paşa Cami ile Atik Ali Paşa Camilerinde görmek mümkündür. Harime bakan taçkapıdaki kalem işi süslemelerin ilk yapıldığı döneme ait olmakla birlikte yapının 1940 yılındaki onarımında yenilenmiştir (Tanman 1996: 546).

Yapının mimari karakterine göre daha gösterişli bir tasarım anlayışı gösteren taçkapı, yalın fakat keskin hatlara sahip dikdörtgen çerçevesi, bu çerçeveyi ters "U" biçiminde kuşatan iç bükey ve dış bükey silmeleri, aşağıdan yukarıya doğru düzenli bir şekilde daralan mukarnaslı kavsarası, mukarnaslı yan nişleri ve köşe sütünceleri ile Sinan Öncesi taçkapı tasarımının güçlü plastik ifadelerle kullanıldığını göstermektedir.

SUMMARY

Afyon Gedik Ahmet Pasha Social Complex (Islamic-Ottoman Social Complex), which is regarded as a social complex of developmental period of Ottoman Architecture, is one of the greatest building site organizations of the 15th century Ottoman Art in Afyon city center with its design philosophy and decorative features. With a rectangle frame with simple but sharp lines, concave and convex ovolo surrounding it in the form of inverted "U", muqarnas ornament, muqarnas side niches and corner columns that are regularly tapered from top to bottom; the portal, which has a more ostentatious design conception than the architectural character of the structure, shows that Pre-Sinan portal design was used with strong plastic expressions.

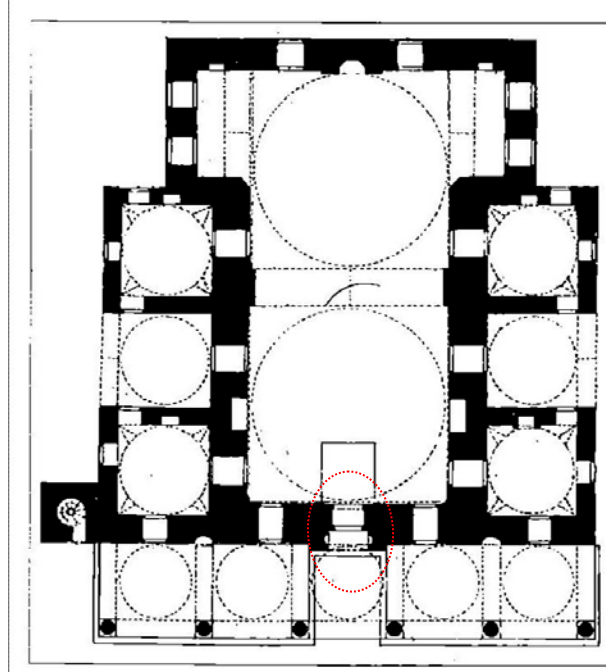
Especially among the portal designs built away from the capital in the second half of the 15th century, Gedik Ahmet Pasha Mosque Portal is so ostentatious that it can take place in Sultan Mosque Portals with its monumental and decorative features. Moldings, the niches that make up the portal arrangements, the stalactites that reach the classical dimension, the corner columns covered with sand clocks that cover the frame corners largely and the plant motifs found on the pads and headers of these corner columns are at the forefront among the samples of the period.

The most remarkable detail on the portal is that the design of the monumental portal on the inner side facing the mihrab of the portal has been maintained. Two-way portal implementation rarely seen in Ottoman Period Portals comes out on the portal of Afyon Gedik Ahmed Pasha Mosque. On the inner side of the portal facing the sanctuary, there is also a main niche arranged in the form of muqarnas and a hand-drawn ornament wandering all around the frame. The muqarnas ornament is filled with six rows of muqarnas which are tapered from top to the bottom, and is similar to the side niche in design features. The muqarnas corner is surrounded by hand-drawn ornament without leaving any space.

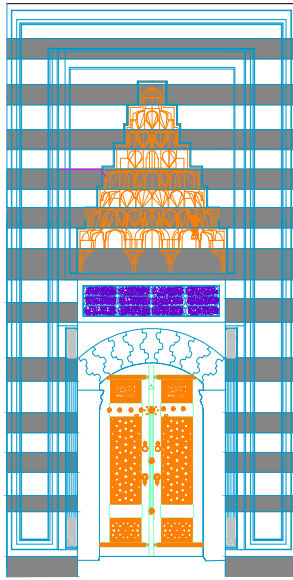
KAYNAKÇA

- AŞIKPAŞAZADE (2006). *Tevarih-i Âl-i Osman*. İstanbul: Gökkuşbu Yay.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1989). *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 1451-1480 C. 4*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay.
- BULDUK, Üçler (2013). *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- CANTAY, Gönül (2002). *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.
- ÇAKMAK, Şakir (2001). *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- GÖNÇER, Süleyman (1936). "Üç Mimari Abidemiz". *Taşpınar* (47). Afyon: Afyon Belediyesi Yay.
- GÖNÇER, Süleyman (1971). *Afyon Tarihi C. 2*. İzmir: Karınca Matbaacılık.
- KARADEMİR, Murat (2016). "Mimar Sinan Dönemi Camilerinde Taçkapı Tasarımı". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (40): 299-314.
- KARAZEYBEK, Mustafa vd. (2005). *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*. C. 1. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yay.
- KIEL, Hedda Reindl (1996). "Gedik Ahmed Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C. 13*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 543-544.
- KUBAN, Doğan (2007). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: YEM Yayınevi.
- ÖDEKAN, Ayla (1977). *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Mukarnaslı Portal Örtüleri*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.
- ÖDEKAN, Ayla (1988). "Taçkapılar". *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri C. 1*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.
- SUBAŞI, Hüsrev (2003). "Hattat İsmail Hakkı Altunbezer ve Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Yazıları". *VI. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri Kitabı*. Ankara: Afyon Belediyesi Yay.
- TANMAN, Mehmet Baha (1996). "Gedik Ahmed Paşa Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C. 13*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 544-547.
- TOPBAŞ, Ahmet (1985). "Gedik Ahmet Paşa ve Vakfı". *Vakıf Haftası Dergisi* (2): 179-181
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (2011). *Osmanlı Tarihi C. 2*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÜNAL, Rahmi Hüseyin (1982). *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Taçkapılar*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- YİNANÇ, Halil (1978). "Gedik Ahmed Paşa". *İslam Ansiklopedisi C.1*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi. 193-199.
- YÜKSEL, İ. Aydın (1976). *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay.

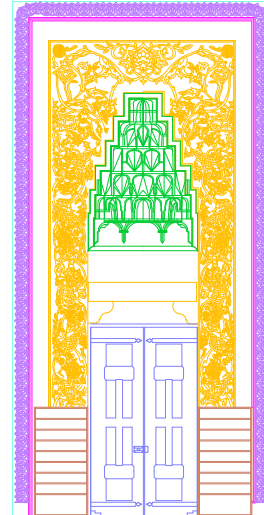
EKLER

Plan 1: Gedik Ahmet Paşa Cami (M. Baha Tanman'dan)

Çizim 1: Taçkapı (Nuran Demirtaş)

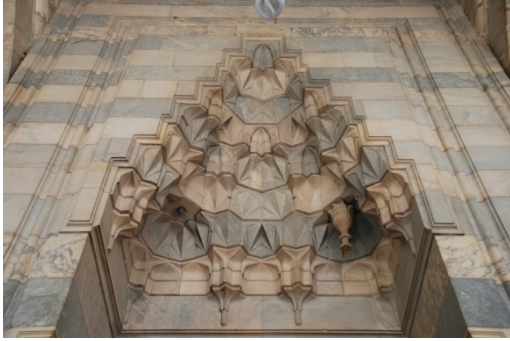
Çizim 2: Harime bakan Taçkapı (N. Demirtaş)

Resim 1: Taçkapı, genel görünüş

Resim 2: Harime bakan Taçkapı

Resim 3: Kavsara

Resim 4: Kitabe

Resim 5: Kavsara ve kitabe

Resim 6: Sarkıt

Resim 7: Yan niş

Resim 8: Köşe sütuncesi (başlık)

Resim 9: Köşe sütuncesi (kaide)

Resim 10: Söve